

Juhan Liivi luulekäsitlus essee „Ääremärkused“

TANAR KIRS

Juhan Liivi (1864–1913) luuleteoreetilisi tähelepanekuid on üksnes riivamisi käsitlenud Sirje Olesk (1989: 48–49, 141) põhjalikus doktoritöös eesti luulekultuuri teooriast ja praktikast. Liivi luulekäsitlust ei ava aga Tiit Hennoste oma suurteoses „Eesti kirjanduslik avangard 20. sajandi algul“ (2016). Liivi ei leidu Jaan Unduski kogumikus „Eesti kirjanike ilmavaatest“ (2016). Tema teoreetiline arusaam on jäänud eesti kultuurile mõnevõrra võõraks.

Liiv on läinud kultuurilukku vaimupimeda laulikuna ja siinses artiklis küsin, mida teadis see pime laulik luulest. Seda teemat puudutas juba Liivi esimene uurija Friedebert Tuglas (1914, 1927). Rääkides sajandivahetuse luuleuuenemisest Eestis, imestab Tuglas (2013: 320): „Mis aga kõige imelikum, Liiv näib olevat ses murrangus palju teadlikum kui ta kaasaeglased. Kuna teiste puhul ei või lähemalt kõnelda mingist kriitilis-teoreetilisest suunavõtmisest, siis võiks Liivi käsikirjade põhjal koostada terve uue luuletehnilise koodeksi.“ Kuigi Tuglas seda koodeksit lähedalt ei eritle, tundis ta ära, et Liivil on oma luulekäsitlus ja see on eriline, vähemalt eesti kultuuris. Aga Liivi loomingu sündi seletab Tuglas oma tõlgenduse kõrgpunktis, mis lähtub elu ja loomingu seostest, luuletaja haigusest räsitud, mitte kriitilise vaimsuse kaudu, ja sellega ta mõnevõrra hajutab Liivi teoreetilise teadlikkuse küsimust.

Selle küsimuse tõstatas uuesti Aarne Vinkel artiklis „Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte“ (1964a). Ta on vaadelnud Liivi kirjandusteoreetiliste seisukohtade kujunemist, lähtudes Liivi ajakirjanduslikest sõnavõttudest, mida on väga vähe uuritud. Vinkel vaatleb lähemalt Liivi teoreetilist teadlikkustki, ehkki reservatsiooniga: „Muidugi ei saa haigelt kirjanikult [---] oodata mingit järjekindlat kirjandusteoreetilist mõtlemist [---]“ (Vinkel 1964a: 200). Liivi luuletehnilisi põhimõtteid, mis on suures osas kirja pandud pärast luuletaja haigestumist, Vinkel lähemalt ei käsitlenud.

Tõsisemalt, ja erinevalt varasemast traditsioonist eelarvamusteta, suhtub Liivi kirjandusteoreetilisse mõtlemisse Jüri Talvet (2011, 2012). Ta annab esimese põhjaliku käsitluse Liivi luuletehnilisest arusaamast, mis on välja loetav tema luuleainelisest luulest. Esmakordselt on Talvet ka Liivi luule valikkogus pühendanud sellisele teemale eraldi osa (vt Liiv 2013). Talvet seletab Liivi loomingu sündi just luuletaja kriitilise vaimsuse, mitte haiguse kaudu, ja seab tõlgenduse keskpunkti Liivi teoreetilise teadlikkuse küsimuse.

Kõige rohkem on Liiv oma luulemõistmist avanud kriitilistes kirjutistes: publitsistikas, arvustustes ja esseedes. Liiv alustaski oma loometeed publitsistikas, saates 1881. aastal ajalehte teate „Eesti Kirjameeste Seltsist välja astunud“, millega ta sekkus omal viisil Jakob Hurda ja Carl Robert Jakobsoni vastasseisu. Ühtlasi kirjutas Liiv publitsistikat ja esseistikat loometee lõpus. Aastaist 1881–1911 on temalt üle kuue-

kümne ajakirjanduses ilmunud teksti (vt Kivi jt 1999: 146–151). Neist mõni on väga lühike, samal ajal artikli, essee, ülevaate, arvustuse või vastulause tüüpi kirjutisi on üle neljakümne. Neis kirjutistes räägib Liiv kaasa mitmesugustel teemadel, imetledes läti tantsijannade valgeid sukki, refereerides arutlust kiiruse füüsikalise määratluse üle ja muretsedes nii eesti kultuurilise kui ka ühiskondlik-poliitilise tuleviku pärast, kuid kõige rohkem on Liiv arutlenud kirjanduse üle. Erinevalt Liivi luulest, proosast ning kirjadest ja eluloolistest kirjutistest on tema kriitika tänapäevani süstemaatiliselt läbi uurimata ja enamik sellest on jäänud omaaegsesse ajakirjandusse ja väheke ka käsikirja. Üksikud Liivi kriitikatekstdid on ilmunud tema raamatutes proosa või elulooliste tekstide vahel (vt Liiv 1921, 1996a) ja XIX sajandi lõpu kriitika antoloogias (Taev, Verev 1984). Niisamuti on neist mõnd üksikut eritletud lähemalt (vt Vinkel 1986), paaris käsitluses on selgitatud Liivi kirjanduskriitika arengut ja vaidlusküsimusi (Vinkel 1964a; Põldmäe 1964). Alates nõukogude ajast kuulub Liiv siiski ka kriitikuna eesti kirjanduslukkku (vt Annist jt 1966: 618–645).

Liivi kirjanduskriitikast tõuseb esile essee, millele ta on ise andnud pealkirjaks „Ääremärkused”. Käsikiri (EKM EKLA, f 163, m 2:19, edaspidi viidetes ÄM) jätab esmalt mulje, et juttu tuleb kirjandusest, aga peagi tulevad sisse teised, peamiselt eluloolised ained ning lõpuks käsitletakse eri teemasid läbisegi. Seda käsikirja on varem kirjeldanud Tuglas ja isegi tema ütleb, et kohati on see Liivi üks raskemini loetavaid käsikirju (Tuglas 1921: 98). Umbes pool esseest on maha tõmmatud. Ühelt poolt on Liiv oma mõtet pidevalt ümber kirjutanud, osutades vahel justkui löödult: „Mina ei saa ka ära ütelda, mis tahan, sattuksin vanasse vette [---]” (ÄM: 3). Teiselt poolt on ta ühe pika joonega kustutanud ulatuslikke arutluskäike. Varasemad uurijad pole essee kirjutamisega fikseerinud ja „Ääremärkustes” leidubki mitu vastuolulist osutust teksti sünniajale. Käsikirja lõpetamise hetkele viitab kõige selgemalt viimane lõik, mis kõneleb jutukesest, mida Liiv olla lugenud „mullu aasta lõpul” (ÄM: 22p). Tegu näib olevat „Walge roosiga”, mis ilmus Perekonnalehes 22. V 1910, nr 21. Sellest lähtudes ei saa „Ääremärkuste” käsikiri olla valminud enne 1911. aastat. See tähendab, et „Ääremärkused” on Liivi loomingulise tegevuse viimane suurem samm.

„Ääremärkused” on üks neist kriitikatekstidest, mis on avaldatud Liivi teoste kogumikes (vt Liiv 1921: 63–88, 1996a: 288–300). „Ääremärkused” on ilmunud uusimal ajal järjeloona Virumaa Teatajas („Kogutud teoksed I” koosseisus 26. VI – 6. IX 2012) ning on kättesaadav ka digiteerituna. Tuglas avaldas „Ääremärkuste” käsikirjast ulatuslikud väljavõtted, osutades, et käsikirja keskelt puudub neli lehte (Tuglas 1921: 98) ja seda polegi võimalik tervikuna avaldada. Käsikirja säilinud põhiosa mahatõmmete ja ümberkirjutuste tõttu ei saaks seda avaldada ka ühemõtteliselt õigel kujul. Tänuväärset avaldas Tuglas suure osa sellestki, mis on käsikirjas maha tõmmatud. Samal ajal jättis ta välja osa teksti, mida Liiv polnud maha tõmmanud, näiteks Tuglasega seotud Noor-Eesti ringkonda ja väärtusi puudutavad seisukohad.

Vinkel avaldas „Ääremärkustest” samuti väljavõtted, toetudes eelkäija toimetuse kärpetööle. Vinkel otsustas aga Tuglase toimetatud varianti omakorda kärpida ja „osa väheütlevat teksti” (Vinkel 1996: 308) välja jätta. Nii on Liivi kõige olulisem essee ilmunud üksnes väljavõtetena ja kahel eri kujul. Nagu Liivi kriitika puhul üldse, on põhiuurijad ka „Ääremärkuste” suhtes napisõnalised (vt Tuglas 2013: 319–324;

Vinkel 1954: 57–60, 1964a: 200–201, 1964b: 104–105; Talvet 2012: 85). Põgusalt on sellest räägitud Liivi-kaanoni seisukohast marginaalsemates käsitlustes (vt Kalamees 1923; Salu 1980; Mäger 1984; Muru 1991; Liiv 2006) ja ainsaiks tõlgenduslikeks sissevaadeteks Liivi esseesse küündivad Richard Alekõrre üksikud, ent asjalikud tähelepanekud artiklis „Luulest ja kujundist” (1960). Selles ongi antud esimene üldistus Liivi kriitikas ilmneva poeetilise printsiibi kohta. Selle üle on hiljem mõtisklenud Hando Runnel (1984) filmi „Juhan Liivi lugu” (1975) kavandamisel.

Kuigi „Ääremärkused” on nii käsikirjas kui ka ilmunud kujul raskesti mõistetav, on see Liivi kõige ulatuslikum ja intensiivsem katse kirjandust vaadelda ning ühtlasi ainus tekst, kus ta üritab oma luulekäsitust süstemaatiliselt avada. Seetõttu toetun Liivi luuleteoreetilise mõtte tõlgendamisel peamiselt just „Ääremärkuste” käsikirjale. Tõstan esile üheksa fragmenti või fragmendikomplekti (edaspidi frag), mööndes, et mõnda neist oleks võimalik käsikirjast mõnevõrra teistmoodi välja kirjutada, sest Liivi käekiri, parandused ning eri lausete üheks mõttekäiguks ühendamine ei ole üheti mõistetavad. Artiklis ei pöörduta käsikirjalise allika juurde selleks, et rõhutada tekstiossi, mida varem pole avaldatud, vaid et tõlgendada Liivi esse olulisimaid tekstikohti võimalikult terviklikul ja algupärasel taustal. Kõigepealt kaardistan Liivi luulekäsituse tausta, seejärel uurin tema käsituse lähtekehti ning lõpuks tõlgendan selle põhilisi teese.

Liivi luulekäsituse maailmakirjanduslik taust

Liivi luulekäsituse taustast saab aimu, kui mõelda tema lugemusele – kujutleda autorite ja tekstide ringi, millega Liiv töötas. Ilmselt sellepärast, et Liiv oli haige ja elas kultuurikeskustest eemal, pole tema lugemust kunagi väga tõsiselt võetud. Eriti vähe teatakse tema kokkupuuteist maailmakirjandusega. Kõige rohkem infot selle kohta annab Tuglas (2013: 353–361) Liivi eluloole keskenduvast monograafias, mõnda lisab Vinkel (1951, 1964a: 195–198) ning konkretiseerib Talvet (2012: 34–35). Kuid need andmed on laiali pillatud ega moodusta terviklikku ülevaadet. Kuna Liivilt pole ühtegi ulatuslikumat maailmakirjanduse käsitlust, tuleb sellealast lugemust otsida tema ilukirjanduslikust loomingust, kirjadest ja kriitilistest arutlustest ning vaadata, mida Liiv on tõlkinud, tsiteerinud ja kommenteerinud. Peale selle võib leida viiteid Liivi kaasaegsete mälestustest. Kaardistan Liivi maailmakirjanduslikku huvi luule seisukohast, kaasates muud kirjasõna niivõrd, kui võrd see on oluline tema luulekäsituse tausta mõtestamisel.

Liivi kultuuriline orientatsioon kasvas välja ajast endast: saksa aadel oli end seitsmesaja aastaga Baltikumis niivõrd tugevalt kinnistanud, et Juhan Liivi aegu tuli teisel pool Peipsit ette olukordi, kus inimesed enam ei mäletanudki, et Baltimail elavad sakslaste kõrval ka eestlased ja lätlased, kes õigupoolest moodustasid elanikkonnast enamuse (Liiv 1936: 130). Vähemasti kuni XIX sajandi viimase veerandini oli tüüpiline eesti literaat kakskeelne (Undusk 1992: 591), avaldades töid nii saksa kui ka eesti keeles. Liivi esile astumise ajaks oli enamik siinseid kirjanikke end positioneerinud kas baltisaksa või eesti kirjandusväljal, mis teineteisega põgusalt siiski

veel kokku puutusid (Lukas 2006: 460). Selleks ajaks oli välja arenenud eestikeelne ajakirjandus, mis lõi soodsamad tingimused loomingu avaldamiseks ja mõttevahetuseks eesti keeles. Liiv ja tema põlvkond (Anna Haava, Karl Eduard Sööt, Eduard Vilde jt) kirjutasid peamiselt eesti keeles, kuid kirjandusväljal jäi oluliseks töövahendiks ka saksa keel. Kui Liiv vaimselt murdus, kartis ta oma kirjanduslike võimete kadumist, mille kohta ütleb: „Mõlemad, Saksa kui Eesti keel on kirjanduse tarvis nüriks jäänud [---]” (Liiv 1921: 30). See näitab, kui tugevalt tajus Liiv saksa keele kuulumist eesti kirjaniku loominguliste eelduste juurde. Ennekõike pärast õpetajate seminari venekeelseks muutumist hakkas siinses mõtteruumis saksa keele kõrvale astuma vene keel ja osa Liivi põlvkonnast (Jakob Tamm) oli tugeva vene kultuuri orientatsiooniga. Juhan Liiv sai nii hea eesti kui ka saksa keele õpetuse külakoolile järgnenud, aga lõpetamata jäänud kihelkonnakoolist. Kuigi Liiv tegi tutvust ka vene keelega, jäi ta ainsaks omandatud võõrkeeleks saksa keel ning tema lugemus lähtus sellest. XIX sajandi lõpus kasvas tõlkekirjanduse hulk ning osalt tutvus Liiv maailmakirjandusega kindlasti ka sedakaudu.

Koolis õppis Liiv ajale tüüpiliselt ennekõike piiblilugusid ja katekismusi ümber jutustama ning kirikulaule pähe, mis oli pastori range nõudmine juhuks, kui inimene peaks jääma pimedaks või kui tal tuleb kerjama hakata (Liiv 1936: 30). Pärast sellist õpetust pidi saksa keelest eestindatud kirikulaul Liivile hästi selge olema. Talle meeldis lugeda noorusest saati. Seda võimaldas ennekõike ehk tema vanem vend Elias, kes Juhani õpingute päevil asutas lähistel kohaliku raamatukogu ja orkestri ning seal käis Juhan nädalavahetustel raamatuid laenutamas ja muusikaharjutusi kuulamas. (Tuglas 2013: 53) Vaevalt Juhani kõik raamatud just venna raamatukogust pärinesid, kuid igal juhul oli see koht, kust oli võimalik neid saada. Liiv (1921: 52) on kirjutanud: „Mu kõige nooremast elust pääle oli meie talus raamatukogude raamatuid, kihelkonnakooli õpilaste kooliraamatuid, ajalehed aastat 20 – ehk enamgi käimas [---].”

Vend Jakob, kes oli pere lastest vanuse ja kirjanduslike huvide poolest Juhanile ehk kõige lähemal (kuigi see lähedus kustub ajas), märgib, et esimene raamat, mis Juhan Liivile koolipoisina eriliselt mõjus, oli „Josep Haideni ellokäik” (1862). Austria helilooja Joseph Haydni elukäiku, aga vahest loomingutki tundma õppides otsustas Liiv tegeleda kunstiga, töötas saada muusikuks (Liiv 1936: 84) ja õppiski viiulimängu. Muusiku ametist unistas ta mitu aastat ja soovis hiljemgi, kui ta juba kirjanduse alal tegutses, saada endale klaverit.

Kindlasti tutvus Liiv üsna noorelt Friedrich Schilleri luulega ja millalgi ka tema esseedega. „Schilleri tööd kõik kokkukõidetult olid igaleühele, kes neist jägu sai, armsamaks ajaviiteks” (Vinkel 1995: 1522), meenutab Anna Sahk ühist noorusaega Juhan Liiviga. Selle lektüüri mõjul proovis Liiv kirjandusse tulla, kuid „Wilhelm Telli” eeskujul kirjutatud värssdraama poolik käsikiri pole säilinud. Noore ajakirjanikuna avaldas Liiv ühe Schilleri luuletuse tõlke ja ühe Johann Wolfgang Goethe luuletuse lausa kahes erinevas tõlkes. Liina Lukas (2021: 612) on tõstnud esile Liivi tõlke taset kui muutust Goethe-tõlke kvaliteedis. Liiv näib Goethe loomingut hästi tundvat, kui ta osutab, et lõpuks saab just „Faustist” „sõna hälli otsida” (ÄM: 14). Eestis leidis eriti Schilleri, aga ka Goethe looming järelkaja ja imbus siinsete haritlaste mõtte-

ilma. Nende tsitaate või ümberütlosti leidub ka Liivi kirjades kallimale, samuti tagakiusamise mälestustes, kui Liiv arvas end kuulvat möödakõndijat parafraaseerimas tema pilkeks Schillerit (vt Liiv 1921: 16). Veel mugandas Liiv varakult ühe Ludwig H. Hölty luuletuse ja saksa keele baasil kaks Mirza Šāfi Vazehi luuletust. Lisaks leidub Liivi tõlgete registris loomingu põletamisest kõnelev luuletus remargiga „Hommikuma laulikute järele”. Elanud sisse Schilleri ja Goethe ajastu luulesse, tundis Liiv ka selleaegset saksa proosat ja filosoofiat, olles lugenud vähemalt Jean Pauli kujunemisromaan „Titaan” ning tutvunud Johann Gottfried Herderi ja Friedrich Schellingi loominguuga (iseasi, kas just nooruspäevil). Liivi paberite hulgas leidub ka nooruspõlve luuletus „Rousseau’le”.

Liivi eruditsiooni kõige tähtsam ruum oli Ado Grenzsteini ajalehe Olevik toimetust Tartus. Esiteks kujundas Liiv selgelt lehe kirjanduslikku palet: ta avaldas oma kirjutisi, tegi ulatuslikke proosatõlkeid, eestindades Wilkie Collinsit ja James Fenimore Cooperit, ning kirjutas arvustusi ja arutles kirjandusküsimuste üle. Teiseks tõi Olevik Liivi kaasaegse kirjanduse ja selle probleemistiku juurde: lehes populariseeriti moodsat kriitilis-realistlikku kirjandust, avaldati Émile Zola, Anton Tšehhovi ja Hermann Sudermanni tõlkeid ja kommenteerivaid kirjutisi (Vinkel 1964a: 198). Kolmandaks pakkus Olevik head lisa Liivi senisele teooria-koolile. Ainult mõni aasta pärast Liivi lahkumist Oleviku toimetusest hakkas ajaleht esimesena tutvustama lääne filosoofiat eesti keeles. Aga ka neil päevil, mil Liiv seal töötas, valis peatoimetaja igal aastal ühe teema ja arendas seda rubriigis „Teaduse riigist” järjearuteluna läbi terve aasta. Liivi ajal oli üheks teemaks „Inimese ilust”, mis tõstatab esteetika küsimuse. Olevikus avaldas Liiv ka ise lühikese kommentaari „Tõe armastus”.

Kuigi peatoimetaja olevat olnud küllalt monoloogiline isik, on kaastöölised osutanud, et toimetuses oli dialoogi ja isekeskis arutati ka luuleküsimusi (Ambur 1942: 21). Liiv töötas ja magas samas ruumis Söödiga, kes oli Liivi kõrval üks paremaid luuletajaid Eestis XIX sajandi lõpus, ning temaga luule üle arutlemine võis olla rikastav. Liiv on osutanud, et nad elasid Söödiga kõrvuti sõbralikult, aga siiski oli nende „loomuste vahel kui vahe, mis ligemat südamlust keelas” (Liiv 1921: 38). Teatud mõttes olid Liiv ja Sööt antipoodid: esimene suri võrdlemisi varakult ja varatult, jättes endast maha vaid käsikirjad, teine aga elas pika elu, inimeste ja arvestatava külluse keskel. Kui Liivi nähakse harimatu metsgeeniuse, siis Sööt oli parema haridusega ja omal ajal ilmselt üks kõige suurema raamatukoguga eesti luuletaja.

Kuigi Grenzsteini töötoa raamatukogu oli tagasihoidlik (Ambur 1942: 19), siis raamatud Liivi lauale jõudsid. Kui võrrelda Liivi lugemisvara ja Oleviku veergudel käsitletud kirjandust Eesti Kirjandusmuuseumis asuva Söödi raamatukoguga, siis on näha nimetuste suurt kattuvust. Sellest lähtuvalt võiks oletada, et Söödi kasvav raamatukogu oli avatud ka Liivile. Mida Liiv sai Söödi raamatukogust lugeda, on raske piiritleda, sest paljudel juhtudel pole teada, millal Sööt mingi raamatu omandas – lõviosa neist tõenäoliselt alles raamatukaupmehena Olevikust lahkumise järel. Söödi raamatukogu osutab muu hulgas sellele, missugune maailmakirjandus võis olla saadaval XIX ja XX sajandi vahetuse eestikeelses luuleruumis. Selles leidub Euroopa kirjandusklassikat: Homeroose „Odüsseia” (Johann Vossi tõlkes 1875; leidub ka Vossi enda tekste) ja Sophoklese loomingu. Samuti on seal William Shakespeare'i teoseid,

Friedrich Gottlieb Klopstocki „Oden und Epigramme” ning Novalise ja Goethe loomingut, aga ka George Gordon Byroni, Robert Burnsi ja Henry Wadsworth Longfellow’ loomingut saksakeelseid tõlkeid. Veel raamatukogus figureerivad autoreid: Adam Mickiewicz, Sándor Petőfi, Heinrich Heine, Joseph von Eichendorff, Theodor Storm, Mihhail Lermontov, Aleksei Koltsov, Ivan Nikitin, Ivan Krölov. Leidub palju ilukirjanduse kogumikke (sh Johannes Scherri „Bildersaal der Weltliteratur” mõlemad osad). Söödil oli teoseid neilt proosaautoritelt, keda Olevik propageeris (Tšehhov, Sudermann, Tolstoi), ja neilt, keda Liiv esile tõstis (Hamsun, Bjørnson, Ibsen), aga ka Dostojevski ja Maeterlincki teoseid ning palju kaasaegset luulet: Emile Verhaeren, Rainer Maria Rilke, Walt Whitmani „Grashalme” (1907), kogumik „Amerikanische Poesie: Dichter und Dichtungen der neuen Welt” (1898), Charles Baudelaire’i „Gedichte in Vers und Prosa” (1902). Silma hakkab klassikalise filosoofia vähesus (kui just pole Söödi kogust läinud palju raamatuid hiljem rändama) – mõni üksik David Hume’i ja Herderi raamat ning Immanuel Kanti „Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen”. Lisaks on filosoofilisi kirjutisi kaasaegsetelt, nagu Bartholomäus von Carneri, Julius Hart, Georg Simmel, Max Reischle ja Henri Bergson. Luulekäsitlusi sisaldavaist raamatuist tõstan esile Gotthold Ephraim Lessingi teose „Laokoon: Oder über die Grenzen der Malerei und Poesie” (1894). Leidub ka kaasaegseid luulekäsitlusi: Arno Holzi „Revolution der Lyrik” (1899), Gerhard Gietmanni „Poetik und Mimik” (1900), Theodor A. Meyeri „Das Stilgesetz der Poesie” (1901), Georg Brandese „Gestalten und Gedanken” (1903), Oskar Schmeckebergi „Abriss der deutschen Verslehre” (1905), Ernst Ludwig Schellenbergi „Gedanken über Lyrik” (1908), Albert Soergeli „Dichtung und Dichter der Zeit” (1911), Karl Borinski „Deutsche Poetik” (1912), Wilhelm Dreeckeni „Über die absolute Wertung ästhetischer Objekte” (1912).

Ilmselt just Söödi ungari-kire mõjul tõlkis Liiv Olevikus ühe Petőfi luuletuse. Kuid hilisromantilise luulelainest näib Liiv paremini tundvat saksa-austria telge, olles lugenud Ferdinand Freiligrathi, Friedrich Rückerti ja Nikolaus Lenau tekste. Kaasaegsete mälestuste järgi meeldis Liivile eriti Heine looming, mida ta on korduvalt tsiteerinud. Sakalas oli Liivi toimetuse ajal ilmunud Gottfried August Bürgeri, Ivan Krölovi, Bjørnstjerne Bjørnsoni ja Aleksandr Puškini luuletuste tõlkeid. Neil päevil, mil Liiv Olevikus töötab, ilmusid lehes Goethe, Heine, Eichendorffi, Emanuel Geibeli, Friedrich von Salleti, Georg Rollenhageni, Friedrich Rückerti, Eduard Maria Oettingeri, Karl Geroki, Robert Burnsi, Henrik Ibseni, Claudius Rosenhoffi, Nicolas Martini, Petőfi, Jēkabs Lautenbahsi ning anacreontilise luule tõlkeid või mugandusi (vt Luuletõlkeid...).

Kuigi Liiv tõlkis juba varakult ühe Lermontovi luuletuse ja puutus Sakalas kokku mõne vene luule tõlkega, tegeles ta vene luulega lähemalt just Olevikus, mis sel ajal tutvustas tõlkes Aleksei Homjakovi, Puškini, Lermontovi, Nikolai Nekrassovi tekste. Liiv ise tutvustas Oleviku veergudel Turgenevi proosaluulet. Tuglas (2013: 359) usub, et Liiv võis tunda Nekrassovi ja Ivan Nikitini luulet, mis oli saksa keeles kättesaadav (ja viimane ka Söödi kogus). Venna Jakobi andmeil tõlkis Liiv saksa keelest rohkesti vene Burnsiks nimetatud Koltsovi luulet. Seejuures on tähelepanuväärsed kaks aspekti. Esiteks ei ole Liiv teadaolevalt varem kellegi luulet suuremas mahus

tõlkinud. Tuglas (2013: 357) osutab, et Koltsovi luulet võis Liiv tõlkida eesti keelde kahe saksakeelse tõlkeraamatu (1885, 1890) põhjal. Söödi raamatukogus on neist esimene (vt Koltsov 1885; teise Eestis leidumise kohta mul teave puudub) ning Sööt ise avaldas 1880-ndate lõpus Olevikus Koltsovi-tõlkeid. Tuglas (2013: 357) lisab, et Liiv võttis enda Koltsovi-tõlkeid ka oma teise koostatud, aga hiljem hävitatud luule-raamatu käsikirja. Just Koltsovi tõlkimise ajal jõudis Liiv n-õ omana tunnetatud luuletehnika juurde ja kirjutas esimesed sellised luuletused, mida hakatakse hiljem seostama eesti luuleuuendusega (vt Olesk 1988: 55). Needsamad tekstid (nt „Lumehelbeke”, mis ilmus ajalehes 1891) pidid olema ka Liivi koostatud, aga hävitatud raamatus ja luuletaja nägemuses kokku kõlama Koltsovi tõlgetega.

Liivi jaoks oluliste autorite, nii Heine kui ka Koltsovi puhul on rõhutatud nende suhet vastavalt saksa ja vene rahvaluulega ning nende kaudu pidi Liivgi suhestuma eri rahvaste folklooriga. Sel ajal avaldas Liiv ka ühe serbia ja ühe kreeka rahvalaulu tõlke. Luule kõrval tutvus ta kirjanduslooga, näiteks on ta nimetanud Johannes Scherri kirjanduse ajalugu „Allgemeine Geschichte der Literatur” (1851). Samamoodi ei jäänud Liivile võõraks filosoofia ajalugu, kuna millalgi on ta lugenud Albert Schwegleri teost „Geschichte der Philosophie im Umriss” (1848). Peale selle tutvus Liiv maailmakirjandusega, eriti tema ajakirjaniku ameti päevil, baltisaksa ajakirjanduse kaudu. Näiteks on Liiv tõlkinud tekste ja vaidlustanud seisukohti, mis pärinevad ajalehest Neue Dörptsche Zeitung, lisaks on Liiv osutanud mõnele saksakeelsele ajakirjale (vt Liiv 1921: 35). (Täpsemaid seoseid Liivi loomingu ja baltisaksa kultuuri vahel tuleks alles uurida.)

Alates 1894. aastast, mil Liivi suhted kultuurieluga katkesid ja ta suundus tagasi maale elama, puuduvad Liivi lugemuse kohta peaaegu igasugused andmed. Sel ajajärgul kirjutas Liiv ühe luuletuse, kus ta räägib vaimustusega Esaias Tegnér, Ibsenist ja Bjørnsonist, ja tundub, et ta on sisse elanud Põhja-Euroopa kirjandusse. Liiv on luulekillus „Saksa kirjandus” isegi öelnud: „See rohi, mis võib hiiglaste terveks teha, / see murraks härjapõlviku maha. / Ei, olgu selles meil selge vahe, / et meil k o o l on üle lahe” (Liiv 2013: 408), andes mõista, et eestlastel tasukski vaadata Soome, aga ilmselt ka Rootsi ja Norra kirjanduse poole. Sellele mõttele jäi Liiv truuks elu lõpuski, kui ta tõstab „Ääremärkustes” eesti kirjandusele eeskujudena Berthold Auerbachi kõrval esile Bjørnsoni ja Knut Hamsuni (Ibseni tõmbab käsikirjas maha; ÄM: 19). Liiv osutab aga ainult ühele konkreetsele raamatule, öeldes, et tal kodus „Kaiser & Hoffmanni „Retorik” äratjaks oli” (ÄM: 5p). Kuid sellist raamatut ei näi leiduvat Eesti ega Saksa raamatukogude võrguregistris. Kõige lähemal sellele nimetusele tundub olevat Karl August Julius Hoffmanni teos „Rhetorik für höhere Schulen” (1859) – vahest muutusid autori eesnime initialsid Liivi mälus kogemata „Kaiseriks”.

Alates 1904. aastast, mil Liiv ilmus taas avalikkuse ette, on tema lugemuse kohta võimalik jälle midagi enamat esile tuua. Tuntuks on saanud tõik, kuidas Noor-Eesti liikmed kinkisid Liivile sünnipäevaks Heine teose „Buch der Lieder”. Tuglas (2000: 101) mäletab, et Liiv luges närvikliiniku külalisena Byroni teostekogu saksakeelses tõlkes. Sel ajajärgul tutvus Liiv osaliselt Noor-Eesti kriitikaga, mis vahendas ka maailmakirjandust. Noor-Eesti albumid hakkasid ilmuma 1905. aastal ning esimeses

numbris, mille Tuglas Liivile isiklikult kätte toimetas, ilmus artikkel Juhani Ahost ja tema loomingut. Lisaks ilmus seal artikkel „Charles Baudelaire ja dekadentismus”, milles tuuakse ära paar luuleproovi, sh „Kurja lilled”. (Nende albumite kaudu sai Liiv tutvuda eesti esimese suure poeediga, Kristian Jaak Petersoni luulega, sh vabavärsiliselega.) Kui kolmandat „Noor-Eesti” albumit (1909) on Liiv kindlasti lugenud, siis seda, kas temani jõudis neljas (1912), mis sisaldab Tuglase esseed „Kirjanduslik stiil” ja Johannes Semperi artiklit „Lüüririk ja meie aeg”, ei ole teada. Liivi kätte on puutunud aga Noor-Eesti ajakirjad, kindlasti esimene number (1910), mis sisaldab Brandese esseed, aga ka baltisaksa luuletaja Johannes von Guentheri arutlust uue sajandi ühest kõige mõjukamast poeetist, Stefan Georgest. Nii polnud Liivile Euroopa uusimad luulearengud võõrad. Teistes Noor-Eesti ajakirjanumbrites leidub Dante „Jumaliku komöödia” katkend ning soome ja läti kirjanduse tutvustus, aga ka uue sajandi ühe kõige silmapaistvama eesti luuleteoreetiku Semperi essee „Sümbolism ja saksa romantismus”, milles vaadeldakse muu hulgas luule ja filosoofia seoseid.

Liiv luges ka Juhan Luiga töid, milles avaldub samuti filosoofiat (Rousseau, Schopenhauer, Nietzsche, Tolstoi jt). Kas juba varasema leivaisa Grenzsteini filosoofiahuvi või siiski Luiga kriitika mõjul tutvus Liiv Nietzsche loominguga ning ilmselt Schopenhaueri peateosega „Die Welt als Wille und Vorstellung”. Tolstoi kuju ilmub Liivi mõttemaailma samal ajal, mil ta „Ääremärkusi” kirjutab, kas väga traagiliselt või hoopis koomiliselt viisil (vt Liiv 1921: 61). Liiv on reageerinud uuele kultuurilainele, mis XX sajandi hakul Eestisse tuli (kirjutades nt luuletuse „Schopenhauer”), ent lisaks pöördus ta elu lõpus Euroopa kõige iidsema kirjanduse poole. Kaasaegsete väitel rääkis Liiv antiikkultuurist, Homerosest ja tema loomingut tõlkimisest (vt Lepp 2000: 14). Kuigi Tuglas (2013: 352) suhtus sellesse muigega, leidub teateid, et Liiv ongi teinud katseid tõlkida saksa keele baasil Homeroselise „Odüsseiat”, ent visanud käsikirja tulle (EKM EKLA, f 245, m 121:3).

Eeltoodu võiks olla üldine autorite nimistu ja tekstide võrgustik, mille taustal pidi Liivi luulekäsitust välja kujunema. Kuna Liivi kõik ulatuslikumad luuletõlked (Koltsov, Homeros) on hävinud ja ta pole maailmaluulet õieti kommenteerinud (ainult killud peamiselt saksa romantismi kohta) ning tema luulelugemuse kohta leiduvad vaid üksikud andmed, millest ei saa teada, kui põhjalikult ta vastava materjaliga tegeles, siis pole Liivi kokkupuudet maailmakirjandusega peetud kuigivõrd oluliseks. Mõnest Liivi lugemismuljest võib aga aimu saada. Näiteks „Ääremärkuste” eluloolise ainese sekka on Liiv visandanud lugemisega seotud tundepildi (frg 1): „Lähen mures koju, Johannes Scherri Europa kirjanduse ajalugu põues. Lagund isa talu vastas.” (ÄM: 6) Teisal täiendab ta seda pilti olulise hinnanguga: „Ma tundsin Scherri kirj. ajalugu lugedes .... ju liginemist kõigi kirjandusliselt tegev inimestele” (Tuglas 2013: 212). Liivi eruditsiooni tervikuna vaagides võib järeldada, et see lihtsaks peetud mees jõudis harimatusest ja nõdrameelsusest hoolimata süüvida saksa mõtteruumi ning sellesse süvenemine oli talle oluline.

Liivi luulekäsituse peamised lähtekohad

Liiv räägib luulekriitikas peamiselt eestikeelsest kirjandusest. Ta kommenteerib väheke varasemat luulekultuuri, suhtudes lugupidavalt eesti rahva- ja kerge muigega kirikulaulu ning aupaklikult Kreutzwaldi „Kalevipoega” ja Koidula luulesse. Luulekriitika põhiosas tegeleb Liiv kaasaegse eesti kirjandusega. Noore mehana arvustas ta julgelt kogenuma põlvkonna Grenzsteini, Karl August Hermann ja Jaan Bergmanni loomingut või väljaütlemisi. See põlvkond avaldas Liivi luulekäsitusele kindlasti mõju. Liivi luuletunnetuse lähtekohas (nt sonetikultuur, millest Liiv peagi eemaldus) on kindlasti tema venna Jakobi mõju. Eesti XIX sajandi lõpu luulekultuuri mõjutas laiemalt Bergmanni luulekäsitus. Bergmanni ja Liivi mõtlemise vahel on pinge: Liivile ei ole sümpaatne, kuidas Bergmann räägib poolharitud kirjanikest, kelle hulka kuulus ilmselgelt ta isegi. Liiv osutab, et „kui palju astmeid Saksagi luule enne pidi astuma, kuni ta praegusele kõrgusele jõudis”, ning imestab: „Kuda võib nüüd y [Bergmann] nõuda, et hiljuti ärkanud eesti luule niisama läigiks, et mõni luuletaja juba Schilleri ehk Heine kõrgusel pukil istuks” (Liiv 1887). Sellegipoolest võis Liivi luulekäsitus saada tõuget Bergmanni „Luuletuskunstist” (1878), mis muu hulgas kutsus ettevaatlikkusele riimikasutuses: „Riim ep ole mitte Eesti laulu-loomuga ühte kasvanud [---]” (Bergmann 2007: 84). Kui Liivis hakkas settima riimikriitika, siis väljendus ta sarnaselt, öeldes näiteks Grenzsteini luuletuste arvustuses: „Riim ei ole Eesti oma laps. Jäetagu ta parem eemale, kui ta ei kõlba.” (Liiv 1889: 8) Aga sellesamas arvustuses tõstab Liiv esile Grenzsteini teksti „Isamaa, Sinuga”, mille kompositsioonilises läheduses on nähtavasti sündinud Liivi enda tuntud luuletus „Sinuga ja sinuta”; lisaks on Liiv kasutanud oma luules Grenzsteini värsiridu „Emajõgi mine lahti, neela, jändajate jahti” (vrd Liiv 1889: 15; Talvet 2012: 208).

Kõige paremini näib Liiv tunduvat oma põlvkonna luulet: ta kirjutas korduvalt Anna Haava luulest, käsikirjadest nähtub, et ta elas sisse ka Jakob Tamme tekstidesse. Seejuures mängis rolli seegi, et ta lävis töö- ja eraelus kõige rohkem oma põlvkonna luuletajatega, nagu Sööt, Georg Eduard Luiga ja Peeter Grünfeldt. Lisaks käsitles Liiv nooremate autorite, ennekõike Ernst Enno, Gustav Suitsu ja Villem Grünthal-Ridala keskis XX sajandi alguses tärganud impressionistlikku ja sümbolistlikku luulet.

Elu lõpus kirjutatud esees „Ääremärkused” silmitseb Liiv eesti kirjanduse pilti ja teeb viimase katse oma kogemused kokku võtta. Ta ütleb: „Mina ei ole metsas olnud, ma olen aast-aastalt kõike lugenud, kõike keele variatsioonisi läbi eland” (ÄM: 16), justkui aimates, et teistel on vahest põhjust tema kogemustepagasis kahelda, sest pikka aega on mees ikkagi kultuurikeskustest eemal metsas elanud. Vaatamata teravale proosakriitikale (samuti isiklikele solvumistele) tõstab Liiv proosast esile mitu kirjanikku: Ernst Peterson-Särgava, August Kitzbergi, Vilde ja noore Tuglase, vähemal määral noore A. H. Tammsaare. Rääkides samal ajal eesti luulest, tõstab Liiv tagasihoidlikult esile Suitsu, kelle luules leiab ta „äärt ja sügavust” (ÄM: 17p). Mujal ütleb Liiv (1996a: 303), et Suits on „anderikkam noor eesti kirjanduses”, kuid samal ajal ka „kurjem vaenlane eestilisemale kirjakeelele”, kritiseerides laiemalt Noor-Eesti keeleeuendust. Ühelt poolt annavad Liivi märkused tunnistust, et tema suhtumine modernistidesse ei olnud nii üheplaaniliselt terav, kui nõukogude ideoloogia mõjul

ja järelmina on arvatud. Teisalt näitab see, et kokkuvõttes oli tal oma kaasaegse luule kohta väga vähe positiivset öelda. Liiv sõnab „Ääremärkustes”, et eesti kirjandust ja küllap eriti luulet iseloomustab sentimentaalne selgrootus (ÄM: 6p).

Arutledes tegelikult nii proosa kui ka luule selgrootuse põhjuste üle, ütleb Liiv, et „enam kui kümmeaastaid tagasi” hakkas „noorte loomise katsetes” ilmuma „isesugune kahvatand sentimentalsus”, mis tahtis kehasada „lootusetust, võimetust, seespõhise rõhuvust”. Sellega muutus luule Liivi sõnul üksluiselt halliks ning seda „väsinud stiili” hakati nimetama „Eesti väsimuseks”. (ÄM: 5) Nõukogude ajal tõlgendati Liivi selle kriitika sihtmärgina üheselt Noor-Eestit (vt Vinkel 1964a: 201), aga „Ääremärkuste” loomisajast rohkem kui kümmeaastat tagasi Noor-Eesti autorid õieti veel ei avaldanudki (Suitsu luuletused hakkasid ilmuma alates 1899. aastast). Usutatavam on, et Liivi kriitika ei olnud üksnes Noor-Eesti kunstikäsituse kohta, vaid see lihtsalt laieneb muu hulgas ka Noor-Eestile. Siinjuures ütleb Liiv, et see väsimus ulatus temagi peale ning selgrootu kirjanduse näidetena esinevad „Ääremärkustes” tema põlvkonnakaaslasedki.

Liivi arvates tuli see väsimus ühelt poolt välistest mõjudest, ajast endast. Eestis oli XIX sajandi lõpus esil rahvusliku liikumise taandumisele järgnenud venestusaeg, mil mitmed varasemad suurvaimud (Kreutzwald, Koidula, Jakobson, Kunder) olid surnud ja varasemad lootused kustunud. Oli raske aeg ühiskondlikus plaanis, aga Liivile ka isiklikult, sest just sel ajal põles ta läbi ja tunnistati hulluks. „Ääremärkustes” on Liiv oma tollase loomingu tausta haruldaselt avanud: „Gr[enzsteinist] mahajäetud, omastest salatud, luuletasin ma oma halli luulet!... // Kes rohkem nõuab – laulgu!” (ÄM: 6p)

Ühes järgmises aega ja kirjandust suhestavas marginaalis tõdeb Liiv, et aeg on alati kirjanikule raske ning see on mõnevõrra vajalikki: „Ilma selle raskuseta tõm-mata ei olegi” (ÄM: 9p). Ta märgib: „Aga ei üksi Eesti väsimus ei olnud sentimentalse selgrootuse põhi – oli Eesti kunstioskamatus, hallis virisev roman ja lyrik” (ÄM: 6p). Välistes mõjudes mängisid kaasa eesti kirjanduse stiili väsimises, kuid peaaegu on ikkagi kirjanduse siseelul. Liivi luulekriitika viimane eesmärk ongi mõelda läbi, millest eesti luule stiil kõige rohkem puudust tunneb (frg 2):

Vahest seda tahtsin ma öelda, et mõned enese ajutöö nõrkust ilusate palju sõnade sisse tahavad varjata – näit. noored armastuse hellusest ja õnnest kirjutades ja ei anna oma kujule positsiooni.

Nagu selgroota silk. Ei, ilma ei saa petta, enese oskamatus sõnade kuhjamisega katta.

See natukene, mis selgrootust oli, uppus ära.

On nagu subjektita prädikat. Kunsti mõttes täiesti seda.

Sest kandja ehituskivi puudus. (ÄM: 4)

Esimese stiili või luuletehnika probleemina nimetab Liiv positsiooni andmist (lad *positiō* 'asetamine, istutamine; asend, asetus; seis, positsioon, situatsioon; esitusviis; suhtumine'; Kleis jt 2002: 860). Positsiooni mõiste on kasutuses väga mitmesuguses tähenduses. Liivi mõtlemises märgib positsiooni andmine kirjanduslikku kujutus-

viisi ning sellest oleneb, kas luuletus kannab või ei kanna, kas ta suudab asja väljendada või mitte, kas luuletusel on üldse mõte. Positsiooni ärajäämist luuletuses võrdleb Liiv selgroota silgu ja subjektita predikaadiga ning ilmselt just sellel põhinebki eesti kirjanduse selgrootus. Liivi kriitika jätkub mõnevõrra teises suunas, osutades eesti kirjanduse keelelisele lõtvusele. Ta vaatleb Jaan Lipu värssi „Siin närtsind lilled ja lehed” ning küsib (frg 3):

Aga mis tähendavad siin veel lehed? Lehed, kus juba lilledgi närtsind? Eks ole lill, õis ometi tähendusrikkam kui leht.

See oli väsitav, lõdvendav juurdelisand.

Niisuguseid vahesi ei ole hakatudgi veel Eestis tegema, ja siin on ometi terve võimine ära karakteriseeritud – dissotsiatsioon kui puuduks koguni. (ÄM: 7p)

Teise luuletehnilise probleemina nimetab Liiv dissotsiatsiooni. See pärineb ladina-keelsest sõnast *dissociātiō*, mis tähendab lahutamist, eraldamist (Kleis jt 2002: 272). *Dissotsiatsioon* on kasutuses tänapäevalgi humanitaarteadustes, kuid ennekõike on see reaalteaduste, bioloogia ja keemia termin. Liivil puudutab dissotsiatsioon poeetilist sõnastamist, milles eristatakse olemuslikku juhuslikust. Kirjandusteos on tehtud keelest ja positsiooni andmine saab realiseeruda dissotsiatsioonis, need mõisted peavad olema ühe ja sama asja kaks külge.

Liiv ütleb, et selliseid eristusi, mida sõnakunst keelelt nõuab, „ei ole hakatudgi veel Eestis tegema”, mõeldes Eesti all ilmselt vastavat keeleruumi. Mitte kuskil ei ütle Liiv, et positsiooni-dissotsiatsiooni loomiseks tuleks otsida eeskujuna eesti vanimast, rahvaluule traditsioonist, kuigi nõukogudeaegses retseptisoonis on Liivi luulet liigagi tugevalt eesti rahvaluulega seotud. Niisamuti ei ütle ta, et seda võiks leida uusimast, modernistlikust stiilist. Niisiis sõnab ta kategooriliselt, et neid eristusi pole hakatud tegema – ei luulepraktikas ega ka teoreetilisel tasandil, kriitikas. Kriitikaga iseäranis on Liivi arvates Eestis kehvad lood, ainsana tõstab ta esile Juhan Luigat, kes on „Kunderi ajast päälle esimene arvustaja sõna õiges mõttes” ja kelle töödes on „esimene kriitiline sügavus” (ÄM: 22p). Liivi kriitika, et eesti luulekultuuris „ei ole hakatudki veel” õigeid eristusi tegema, vihjab, et mõnes teises kirjanduskultuuris tehakse ammu selliseid eristusi ning tema luulekäsituse lähtekohti võiks otsida pigem maailmakirjandusest. Liivi kriitiline suhtumine kohalikku luulekultuuri võis tõukuda ka saksa retoorikast, mis tema enese sõnul just „äratajaks oli” (ÄM: 5p). Ka Hoffmanni (1873: 36–42) retoorika tegeleb mõtete liigendatud esitamise küsimusega.

Liivi unistavasse vaimu on jätnud tugeva jälje nooruspõlves loetu. Ta ütleb kirjas Liisa Goldingule: „[---] Sinus läks mu nooruse unistus, mida ma Marlitti „Gold. Else” sarnasuses enesele lõin, täide” (Liiv 1996b: 137), osutades saksa sentimentaalsele romaanile „Goldelse” (1866), mille peategelase saatuseks oli avastada oma aadlipäritolu. Tundub, et suure luuletajakuju on Liiv enesele loonud Schilleri põhjal. Schiller on ainus välismaine luuletaja, keda Liiv on proovinud poetiseerida: „Luuletaja” jutustab loo, kuidas luulevürst tõusis hauast, et vaadata, kui kaugele on luulekunst jõudnud (vt Liiv 1989: 259). Kuigi Liivi luuletunnetus muutus ajas, siis tema Schilleri-huvi püsis. Liiv arutleb „Ääremärkustes”, et läinud generatsiooni „varjudest

mitte enam uut elu ei saa luua. Nad on hauda läind ja nendest tundmustele antud kujud, sõnad, jäänud. Uut Schilleri ei loetaks enam, nagu enne Schillerigi Schillerit ei olnud." (ÄM: 7) Mujalgi osutab ta: „Kuulsad mehed on hääd eeskujud. / Aga mitte e n a m kui eeskujud!" (Liiv 2013: 408) Schilleri looming on Liivile eeskätt oluline kui luuleteoreetiline kontekst, mitte kui luulepraktika, mida sada aastat hiljem matkida. Kui Liiv ütleb, et eesti kirjandust vaevab sentimentaalne selgrootus, siis just Schiller paneb esseega „Über naive und sentimentalische Dichtung" (1795) aluse sentimentaalse luule määratlusele lääne kirjandustraditsioonis. Schiller käsitleb kirjandust Homerosesest Goetheni, andes raami kogu lääne kirjandustraditsiooni mõtestamiseks. Selline teoreetiline taustsüsteem võis olla Liivile kui autodidaktile oluline toetuspunkt.

Schilleri luulearutluse taustaks on Kanti filosoofia ning lähtekohaks inimese ja looduse vahekorra küsimus. Olulised paralleelid tekivad ka Herderi mõttemaailmaga. Schilleri (2020: 33–34) järgi iseloomustab inimolu kaks põhilist seisundit. Esimeses, loodusliku lihtsuse seisundis toimib inimene harmoonilise tervikuna. Inimese meeled ja mõistus pole oma tegevuses veel lahutatud. Ent inimene eemaldub oma kujutlusvõime ja mõistuse vabaduse kaudu looduse lihtsusest ning teises, kultuurilises seisundis on see harmoonia temas kadunud ja ta saab end väljendada ainult ühtsuse poole püüdlejana. Algne tundmise ja mõtlemise ühtsus, mis oli enne tegelik, eksisteerib nüüd ainult ideaalina. Schilleri põhieeldus on, et esimeses seisundis väljendub inimese loomuse terviklikkus täielikult tegelikkuses, ent teises seisundis on inimese loomuse terviklikkuse harmooniline koostöö vaid idee. Eeldades, et luule ülesandeks on „anda inimsusele tema võimalikult täielik väljendus", peab luuletaja esimesel juhul nii täielikult kui võimalik jäljendama tegelikku ja teisel juhul tõstma tegelikkuse ideaaliks, kujutama ideaali. „Luuletaja [---] kas o n loodus või ta o t s i b seda. Esimene moodustab naiivse, teine sentimentaalse luuletaja", käib Schiller (2020: 33) välja oma põhilise eristuse.

Kuigi naiivse ja sentimentaalse kaudu eristab Schiller ennekõike stiili, mitte epohhi, seostab Schiller (2020: 35) naiivset rohkem vanema, sentimentaalset aga kaasaegse luulega: esimene liigutab meid läbi looduse, meelelise tõe ja elava kohalolu, aga teine läbi ideede. Sentimentaalne luule on abstraktsuse ja vaikuse sünnitis ning ta kutsub sinna, naiivne on aga elu laps (Schiller 2020: 76). Essee teises pooles osutab Schiller karidele, millesse naiivne ja sentimentaalne luule võivad takerduda. Kui naiivse geeniuse loomingus jääb mõnikord puudu vaimust (sks *Geist*), siis sentimentaalse puhul on sageli probleemiks objekt (*Gegenstand*) kui meelelise maailma osa: tõustes ideede juurde ja loobudes tegelikkusest, ei jää sentimentaalne luuletaja alati piisavalt asjalikuks. Ent „objekt ilma vaimuta ja vaimumäng ilma objektita on mõlemad esteetilises hinnangus eimiski" (Schiller 2020: 84–85). Ligi sada aastat pärast Schillerit vaatab Liiv ühe väikese rahva kirjandust ja näeb, et eesti kirjanduses on sõidetud sentimentaalsuse karile – ja see on väga sarnane sellega, millele varem osutas Schiller (frg 4): „Jah, ühesugusus, sentimentalse kõiges nägemine, on plastilise ära lämmatand. [---] See lõpmata elegeiline, müstiline valu kõiges looduses – // Raputage loodus luupainajana seljast! Niisugune ta ei ole!" (ÄM: 6p–7) Kõige uuem eesti luule on Liivi arvates väljapääsmatult trööstitu:

Aga see väsitav, väsitav kurbtus... Selle, oma aja, väsind stiili modernismi vahele on need helid ära kadund. [...] Kontrastilisemat, tulisemat, naiivist otsid sa – viimaseta on iga laulik kiriku lauluraamat – aga ei leia. (ÄM: 11p–12)

Liivi arvates on „elujõuline sentimentalism” vägev, kuid eesti kirjandus selle potentsiaalini ei küündi (ÄM: 13). See kirjandus on proportsioonitult sentimentaalne ja kirjanduslik kujutus on minetanud oma usutavuse – loodus ilmneb lausa luupainajalikus kõveruses. Eesti kirjandust iseloomustavad märksõnad on „ühesugune” ja „vesine” (ÄM: 9p). Tasakaalu puudumist eesti kirjanduses mõistab Liiv Schilleri sentimentaalse luule kriitikale lähedases võtmes. Ta rõhutab läbivalt, et eesti kirjandus vajab rohkem kainust ja asjalikkust. Kritiseerides sentimentaalsuse vohamist, seab Liiv oma luuleteoreetiliseks lähtekohaks naiivse stiili, mida ta seostab „kontrastilisema, tulisemaga”. Kuna ilma selleta on luuletaja vaid „kiriku lauluraamat”, on Liivi järgi tõelisele luuletajale naiivse luule tee vältimatu.

Liivi luulekäsituse põhilised teesid

Naiivsena käsitles Schiller iseäranis Vana-Kreeka kultuuri. Liivi pöördumine antiigi poole polegi ehk juhuslik, vaid võib tõukuda sügavamatest luuleteoreetilistest arusaamadest, naiivse otsingutest. Teatud antiigifantaasia võib olla sisse kirjutatud ka „Ääremärkustesse”. Õieti alustabki Liiv esseed, visandades ühe kangelase kehastuse, mis annab oma seisakus edasi terve sündmuse, mis võis toimuda ka aastatuhandeid tagasi. Enne kui Liiv hakkab rääkima luuletajast, osutab ta komponistile, skulptorile ja maalikunstnikule. Kirjanduse käsitlemine suhtes teiste kunstidega on saksa klassikalise esteetika osa ning nt Lessingi teos „Laokoon ehk maalikunsti ja poeesia piiridest” (1766, vt Lessing 1965), mis võis anda õpetust Schillerilegi, ei olnud Liivi ringkonna luuletajatele võõras (vrd Söödi raamatukogu).

Tõelise luuletaja teed hakkab Liiv avama muusika ja plastika eristuse põhjal. *Plastika* on saksa klassikalise esteetika mõiste (vrd Herder „Plastik”, 1778). Muusika ja plastika eristust kasutas oma essees ka Schiller, kes ütleb, et Klopstocki meistritöö „Messias” on suurepärase muusikalisest poeetilisest vaatepunktist, kuid jätab veel palju soovida plastilise poeetika seisukohast. Schilleri järgi on Klopstocki loomingu väga palju abstraktset, aga väga vähe kehalist. Rääkides luule suhtes helikunsti ja kujutava kunstiga, annab Schiller ka muusikalise ja plastilise luule määratlused: muusikaliseks võib nimetada luulet, mis tekitab üksnes teatud hingeseisundit, nagu seda teeb helikunst, ilma et selleks oleks vaja kindlat objekti, ning plastiline on luule, mis jäljendab vastavat objekti, nagu seda teevad kujutavad kunstid. (Schiller 2020: 55–56) Teisal on Schiller (1961: 103) rõhutanud muusika ja plastika ühendust: „[...] poeesia oma täiuslikemas kujunduses peab haarama meid võimsalt nagu helikunst ning ümbritsema rahuliku selgusega nagu plastika.” Liiv töötab muusika ja plastika eristusega Schillerile lähedases võtmes ja sõnab „Ääremärkustes” järgmist (frg 5):

Muusika esitab hääle muutmise läbi tundmusi, kõne sõnade läbi asju ja olemist, millest mõtlemine ja tundmused tulevad.

Ja nõnda läheneb luulekunst, nimelt lyrik, enam muusikale, mõtlev juurdlev, kujutav, jutustav enam plastilisele, kehalisele, asjalisele, asjale (Gegenstand)

[---]

Mihkelsoniga ütlen: teised näevad üksi luules rythmust, kokkukõla, õrnust, vägevust, nagu ei oleks proosas seda ollagi!

Kõne – ta on kõik muusik!

Kõik aga ka plastik! (ÄM: 2p–3)

Ka „Ääremärkustes” räägitakse ühelt poolt muusikalisest ning teisalt plastilisest kirjandusest. Kusjuures asja määratleb Liiv sarnaselt Schilleriga *Gegenstand*’ina. Siinjuures toob Liiv välja, et eesti kirjanduses on levinud arusaamine, nagu oleks ainult luuleteosest leida muusikat, mida ta iseloomustab märksõnadega „rütm”, „kokkukõla”, „õrnus”, „vägevus”. Liivi arvates on nii seotud kui ka sidumata kõne ühtaegu muusika ja plastika, seega on ka proosateoses muusikat – ja samal ajal ei puudu luuleteoses plastika. See tähendab, et luule mänguruumi alused on avaramad sellest, kuidas neid on eesti luules kasutatud. On huvitav, et Liiv tajub mõtte-lähedust Tuglasega (1912), kes on oma kirjandusliku stiili nägemuse pannud kirja Liivi „Ääremärkustega” samal ajal ning räägib samuti plastika vajadusest. Mil määral on Tuglase arusaamad kirjanduslikust stiilist mõjutanud Liivi ning kuidas Liiv võis ses küsimuses mõjutada Tuglast, ei ole põhjalikumalt uuritud.

Liivile on omane võrrelda kirjaniku valikuid ja tegutsemist looduse toimimisega: „Ühesugusus surmab, elu on mitmekesisuses” (ÄM: 20p), ütleb ta ja imestab, kuidas elus ja looduses igapäevaselt korduvat mustrit tähele ei panda ega kasutata loomes. Liivi jaoks on luule mänguruumi mitmekesisus iseenesest väärtuslik. Mõeldes kirjaniku tegevusele, ütleb Liiv: „Meie tahame südame tormirutulist tegevust, tunde-kiirust seisakule panna, meie tahame tarretust liikuma seada; halli aega kõnelema, kaljumäge vägevust avaldama. [---] Loodus teeb sedasama, teisendab.” (ÄM: 8p) Siit ka Liivi sünteetiline hoiak luule mänguruumis tegutsemiseks: talle pole omane luule eri võimaluste juures ühte eelistades teisi välistada, vaid eri võimalusi teisendada, varieerida. Kõigepealt kaalub Liiv luule võimalusi kujutusviisi küsimuses (frg 6):

Et kõik tundmusline tõeste nähtava kuju on, siis tuleb loomise juures ikka nähtavaga algada, nähtavaga varjusarnast siduda, – nähtavust, kehasust, kehadest, ainetest! [---]

Kehadest nüüd, [---] asjadest (kujutus) saab ehitada.

Tundmusi, vaimliste olemiste varjud, saab tuletada.

Kuid ehitus on kaine, plastiline. Palju kehasi, – võib külmus tulla.

[---] muusikalised, lyrilised, – ärapildid pikkades ridades ilma oma valitseja isandata, positsionita, võivad – und sünnitada. (ÄM: 3p–4)

Ka Liivi järgi on luule sisuks ennekõike tunnete väljendamine ja selles mõttes on luule põhiolemus muusikaline. Ent sellegipoolest peab luuletaja alustama nähtava, asja, kehalise maailma kujutamise, st plastikaga. Kuna Liivi idee on hoida

kujutuses tundelist poolt tagaplaanil ja asjade maailma esiplaanil, siis on tema luule-ideaal kirjanduse põhiliikide seisukohast kaldu eepilise telje poole.

Liivi rõhuasetused luule kujutusviisis paneb paika arusaam, et muusikalised, lüüri- lised pildid üksi ei kannu, need vajavad valitsemist ja seda valitsejat nimetabki Liiv positsiooniks. See on tunnet kandev ehituskivi, tunde ilmlemise alus. Positsiooni loomine kuulub Liivi järgi just plastika valda.

Juba viiendas fragmendis arutles Liiv, et tunded tulevad asjadest ja olemisest, ning nüüd ta lisab, et kõik tundmuslik on „nähtava kuju”. Kehadest saab ehitada ja tund- musi tuletada, rõhutab Liiv. Ta toetub sellisele arusaamale, et asi ja tunne on sama- suguses vahekorras nagu keha ja vari: kui luuletaja tahab edasi anda tunnet, varju, siis ta peab kõigepealt edasi andma asja, keha, millelt see ilmneb. Tahtes muusikat, peab valima plastika. Kui aga kõneletakse ainult tunnete nimedega, siis kujutatakse vaid varjudega, arutleb Liiv ja sõnastab oma juhtlause: „Kujutatagu kehadega, mitte varjudega. Kivide varjudest ei saa müüri, küll aga kividest enestest.” (ÄM: 9p–10) Kirjandusliku kujutuse kõrval räägib Liiv ka poeetilisest sõnastusest (frg 7):

Kuidas üks vale hääl terve muusikatüki rikub, nõnda iga ilmasjata sõna keelemuusika. Ta jõu. Ühendamine ehk lahutamine olgu piinlik puhas, et mitte üks ilmaasjata sõna päämõtte esitajat ära ei lödvenda, väsita. [---]

Oh, sina oled peenikene poiss, sõnadega maalimine.

Ärgu olgu [---] viimases midagi tehtud, vaid tuntud, just helinaks, oma alg- olevuseks, sõnaks saanud; ja viimases, nõnda öölda, joonestuses, kaine-kujutavas, asjalikus, rajavas, eesjoonesi ajavas, telingus, mitte tundelisi hüüdeid, vast aga küll nägemata kaastundmust – sarnane reab sarnasele... astub veel enam nägematu sala- keski kangiks juurde... (ÄM: 7p–8)

Nagu kirjandusliku kujutuse küsimuses, algab ka poeetilise keele arutlus muusi- kast. Essee alguses võrreldakse sõna noodipeaga ja juhatakse tähelepanu selle kom- positsioonilisele olemusele. Kui Liiv räägib muusikast, siis kuuleb ta oma kujutluses ennekõike klaverimängu, millest pärinevad tema põhilised näited: samamoodi nagu klaverimängija võib vajutada valele klahvile, võib ka luuletaja sõna valesti kasutada ja tulemus on sama.

Liiv räägib luule komponeerimisest, teose osade lahutamisest ja ühendamisest. Sarnastest asjadest kõneles Hoffmanni retoorika (vrd *Trennen und Verbinden*, Hoff- mann 1875: 52) ning tema tutvustatud analüütiline ja sünteetiline meetod polnud Liivile ilmselt võõras. Lahutamise ja ühendamise mõisted on olnud kasutusel ka eesti poeetikas (nt lahutav ja ühendav lausestik; Ainelu, Visnapuu 2008: 105–106). Lii- viga seoses käsitleb lahutamise ja ühendamise printsiipi esimesena Alekõrs (1960: 653–656).

Liiv rõhutab, et lahutamine ja ühendamine peab olema piinlikult puhas, poe- tilisest keelest tuleb eemaldada igasugune lisand, mis midagi olemuslikku juurde ei anna. Liiv on vastu kirjanduse ümmargustele lausetele, mis hajutavad või sulatavad kokku erinevate kompositsiooniliste üksuste piirjooned, nii et lõpuks on raske aru saada, millest tekst kõneleb. Tema jaoks on oluline, et keel teeks hästi nähtavaks teose

kõik osised, ning komponentide sellist eristamist mõistab Liiv dissotsiatsioonina. Dissotsiatsiooni loova keele märksõnu avab Liiv käsikirjas, mis on algselt ilmselt „Ääremärkuste” juurde mõeldud: „Ole sõnades nii lühike, et teine enam lühemat vormi võtta ei või. Siis on kirjeldus ülevaatlik.” (ÄM: 23) Esiti oli kirjutatud „Ole sõnades nii selge”, aga *selge* on maha tõmmatud ja asendatud. Poetilise keele olulisimad tunnused on niisiis selgus ja lühidus – eesmärk seega kõige täpsema sõnastusvõimaluse leidmine. Liivi lähtekoht on, et kuigi luuletaja sihiks on vahest küll kõrge luulekeel, kõlav keelemuusika, tuleb alustada lihtsast keelest.

Kui Liiv puudutab keeleküsimust eesti kirjanduses, siis ei osuta ta ühelegi luuletusele, küll aga tõstab esile mõne proosateksti. Kõige kujukamalt kirjeldab ta Peterson-Särgava „Paiseid”: „Kare, lühike, selge on Peterson oma kujutuses”, sellest on kadunud „[k]õik väsinud stiili siidiline, endise aja katheedriline, kõik poleeritud sõnade kuhjav unehellitusline”. Vastukaaluks sõnadega maalivale eesti luulele, sellele „peenikesele poisile”, seisab siin „lühike ja tüse mees”. (ÄM: 17p–18) Liiv tunneb enda jaoks midagi ära – tema luuleideaal on kirjanduse põhivormide seisukohast teatud mõttes proosa poole kaldu.

Kritiseerides sõnadega maalivat stiili, küsib Liiv: „Aga mida saan ma lahtund viinast; Mis näituseks Schiller nende olevustele nimeks andis, mida ta ise lõi, see on tema keel. Mis selle kõrge keele kordamine väikese algaja käes kõik aitab?” (ÄM: 10) Kusagilt külge jäänud suured sõnad pole muud kui lahtunud viin, mis mõju ei avalda. Ta rõhutab: „Mõte, tundmus, lõi enesele ise keele, kõrge luulekeele. Algaja algagu lihtsaga ja lihtsa keelega – küll tuli keele toob.” (ÄM: 10) Liivi seisukohast sünnib kõrge luulekeel ise. Ka tsiteeritud fragmendis öeldakse, et poetilises keeles ärgu olgu midagi tehtud, ja lisatakse huvitavalt, et sõna peab luuletaja käes saama „algolevuseks” ja sellist algupära nimetatakse helinaks. Kirjandusliku kujutuse loogikat seletab Liiv visuaalse keha ja varju kujundiga, poetilise keele juures lähtub ta auditiivsest helina ja kaja kujundist: kõrge keelemuusika pole muud kui kaja ning selle saavutamiseks peab alustama lihtsa keelega, mille helisemisel kaja tekib. Kaja on varju analoog ja nii jätkab Liiv keele dünaamika mõtestamisel varasema mõttemustriga. Liiv võtab oma arutlused kokku (frg 8):

Kirjutatagu plastiliselt, kujukalt.

Kehad, kehad kokku, asjad, nimed, sündmused. Küllap nad tundmuse kaasa toovad.

Nad toovad kaja, selle enne nimetatud varju, ja see kaja saab nüüd pääsajaks. See on subjektivilise tõus üle objektivilise!

See oli kunstniku veime vakk, see ta palk. (ÄM: 10)

On tähelepanuväärne, et Liiv ilmestab oma luulekäsitust templi kirjeldusega. Inetust kivist, millele lisandub lubi ja näotu kivikilluke, mis ise on nagu surnud kraam, valmib lõpuks vägev tempel: „[---] võlvide, sammaste suurus, kontrastide tugevus ja õrnus – luule ja labasus – nendes on kaja, meistri kätetöös – hing kivilis, lubjas ja subjektiviline tõstab korruga enese kõrgele üle objektivilise” (ÄM: 8).

Kuna Liivi luulekäsituse keskmes pole tunde-, vaid asjakujutus, mis eeldab endast väljapoole vaatamist ja meelelisse maailma sisseelamist, siis tõstab ta esile „mitte tundelisi hüüdeid, vast aga küll nägemata kaastundmust” (ÄM: 8). Liivi järgi pole lüürika oma aluselt niivõrd tundeväljendus, kuivõrd kaastunde kunst. Vastandudes eesti uue, sümbolistliku luule ühele alusele, „iseendasse minekule”, ütleb Liiv: „Säält iseendast – just püüan mina välja saada, kellegisse teisesse, elusse, valgusesse, kontrastisse – mis kirjatöösse puutub” (ÄM: 11; vrd Schilleri määratlusega: naiivne luule on elu laps ja viib ka tagasi ellu). Liiv ongi pannud kirja teatud kontrastiprintsiibi (frg 9):

Võta kontrastide eel sarnase juurde sarnane, viska kõlbmatu teisele poole – tule siis suurelt!

Kuskil ei ole sõnade rohkus ja „aga”, „kuid”, ehk mõistete kordamine hirmsam kui sääl – kontrast kadus – ei tea kuhu. Kass sõi ära.

Lahuta ja vali, lahuta surmapõlgusega! Ükskord tõmbab lahutatav end vägivallaga kokku – viib sind ühes – loomine! (ÄM: 4p)

Juba seitsmenda fragmendi väga krüptilises lõpus hakkas Liiv rääkima mingist luuletehnilisest põhimõttest „sarnane reab sarnasele” ja siin ta jätkab sellesama printsiibi seletamisega. Tsiteeritud üheksas fragment võiks olla kogu Liivi pärandi arvestuses koht, kus ta üritab kõige programmilisemalt oma luuletehnilist printsiipi avada. See mõttekäik lõpeb käsikirjas kohkumisega: „Ah, mis nõnda labast juttu võib ajada. Läheks pikale.” (ÄM: 4p) Ning mõttekäik on tervikuna üldse maha tõmmatud ja essee hilisemas trükiversioonis (vt Liiv 1996a: 288–300) seda tekstikohta ei leidu. Aga see „labane jutt” ei ole uitmõtteline kõrvalepõige, vaid Liivi luulekäsituse finaali.

Sarnase juurde sarnase võtmist võib mõista ühe teema või vaatepunkti arendusena, ühe terviku väljaehitusena, mis moodustab alles kujundatava kontrasti ühe poole. Kui lisatakse sarnast, siis komponeeritakse üht väiksemat või suuremat kujutlustervikut. Kui toimub oluline muutus ja pildile tuleb nn kõlbmatu, siis vajab see eelnevast arendusest eraldamist ja lahutamist, värssi ja stroofi võimaluste piires kuskile teisele poole viimist. See kõlbmatu võib olla uue mõtteterviku alguspunkt, mida võib eraldatud asendis jälle sarnast juurde liites samamoodi välja arendada. Nii tekib sellest kontrasti teine pool. Niisiis paneb Liiv lauale kontrastiprintsiibi, mis rõhutab mõttetervikute eraldi väljaarendamist. Edasi hoiatab Liiv veel kord ümmarguste lausete ja sõnarohkuse eest, mis võib kontrasti hävitada. Kirjeldades lõpuks kirjandusteose kulminatsiooni, kirjutab Liiv, et „lahuta surmapõlgusega” ja „siis ühenda kontrastid”, ent ei jää sellega rahule, tõmbab maha ja asendab: „Ükskord tõmbab lahutatav end vägivallaga kokku” (ÄM: 4p). Kunstiteose kulminatsiooniks on kõikide lahutatud osade kokkutõmme. Kui algselt andis Liiv selles ka subjektile rolli, siis lõpuks mõistab ta seda kokkutõmme kunstiteose enda vägivalla, riiu ilminguna. See kokkutõmme peab olema mitmetasandiline nähtus, mis kogub jõudu eri detailide lahutamise intensiivsusest ühe kontrastipoole enese sees, aga veel enam eri kontrastipoolte lahutatud asendist teineteise suhtes.

Liivi luulekäsituses taotletakse sellise ülesehitusega teost, mille tervik koosneb eraldiseisvalt väljaarendatud osadest. Teost, mis koosneb iseseisvatest, kuid kokku kuuluvatest osadest, nimetatakse muusikas sonaadiks. Liivi lähedust sonaadikultuurile on märganud Runnel (1984: 289), osutades sellele, kuidas Liiv varieerib luules üht teemat mitme teemakesena. „Ääremärkustes” esitatud luuleteose ülesehituse mudelit võiks nimetada sonaadiliseks.

Liivi esimene pöördumine noore koolipoisina kunsti poole toimus muusika kaudu ja tema kõige viimane püüe kunsti mõista lõpeb jälle kord muusikas. Kuidas Liivi suhet muusikaga õieti tõlgendada, vajab alles uurimist. On tähelepanuväärne, et Liiv tuli muusika juurde Haydni kaudu ja ühtlasi peetakse Haydnit klassikalise sonaadi kristalliseerijaks (Jürisson 1965: 31), mille varjund sai Liivile oluliseks elu lõpus. Haydni muusika on Eestiski leidnud elavat vastuvõttu (vt Jürisson 1967: 89), ent on raske kinnitada, kas Liiv mõtles Haydni inglise sentimentalistlikust kirjan-
dusest inspireeritud oratooriumile „Aastaajad”, kui ta pani kirja luuletsükli „Üks suvepäev”. Sellegipoolest jääb tõsiasjaks, et Liivi luulekäsituse keskmes on muusika, mille kulminatsioonis näeb ta kontrastipõhimõtet, mida oli ligi sada aastat varem rõhutanud Joseph Haydn.

Kokkuvõte

Juhan Liivi luulemõistmist uurides lähtusin ennekõike tema kriitilistest kirjutistest, peamiselt esseest „Ääremärkused”. Tõin välja Liivi kui luuletaja teoreetilise konteksti. Kolm kõige olulisemat järeldust on järgmised. 1) Liiv ei elanud kultuurilises pimeduses. Tema lugemus näitab, et ta jõudis harimatusest ja vaimsest tasakaalutusest hoolimata süüvida saksakeelsesse mõtteruumi ning sellesse süvenemine oli talle oluline. Pole põhjust eeldada, et tema luulekäsitus kujunes kultuurivaakumis. 2) Liivi luulekäsituse lähtekohaks on sentimentaalse ja naiivse luule eristus, mis pärineb Schilleri kuulsast esseest „Über naive und sentimentalische Dichtung” (1795). See tähendab, et Liiv on oma luulekäsituse asetanud saksa mõtteloo traditsiooni. 3) Liiv arendas oma luulekäsitust tugevas seoses muusikaga, seda nii tundeväljenduse kui ka keelekasutuse küsimuses. Liivi luulekäsitust oleks mõistlik uurida edasi saksa klassikalise retoorika, esteetika ja muusika taustal. Edasine uurimisküsimus võiks aga olla see, mida uut aitab Liivi luuleteoreetilise konteksti esiletoomine ütelda tema luule kohta.

Täna Liina Lukast, Inga Sapunjani ja Mart Velskrit kaasa mõtlemast.

Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG1106 „Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel”).

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 163, m 2:19. Juhan Liiv. Ääremärkused.

f 245, m 121:3. Juhan Liiv. (Koost. materjale: teateid, ärak., märkmeid jne).

VEEBIVARAD

Luuletõlked 19. sajandi eesti ajalehtedest. sonett.ee

KIRJANDUS

- Ainelo, Jaan; Visnapuu, Henrik 2008.** Poeetika põhijooni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Alekörs, Richard 1960.** Luulest ja kujundist. Mõtteid Juhan Liivi värsside ümber. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 590–604; nr 11, lk 653–666.
- Ambur, Paul 1942.** Laulurästas hallaöös. Karl Eduard Söödi elu ja luule piirjooni. Tartu: Tartu Eesti Kirjastus.
- Annist, August; Jansen, Ea; Nirk, Endel; Sögel, Endel; Vinkel, Aarne 1966.** Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. 2. kd, XIX sajandi teine pool. Peatoim E. Sögel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Bergmann, Jaan 2007.** Luuletuskunst. – Vikerkaar, nr 9, lk 76–88.
- Hennoste, Tiit 2016.** Eesti kirjanduslik avangard 20. sajandi algul. Hüpped modernismi poole I. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hoffmann, Karl August Julius 1873.** Rhetorik für höhere Schulen. Erste Abteilung. Die Lehre vom Stil. Clausthal: Grosse.
- Hoffmann, Karl August Julius 1875.** Rhetorik für höhere Schulen. Zweite Abteilung. Die Lehre von der Erfindung, von der Anordnung, von den wichtigsten Kunstformen der prosaischen Darlegung. Clausthal: Grosse.
- Jürisson, Johannes 1965.** Lääne-Euroopa muusika literatuur. II osa. Viini klassikaline koolkond. Konspekt. Tallinn: Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee.
- Jürisson, Johannes 1967.** Viini klassikaline koolkond. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kalamees, Ado 1923.** Juhan Liivi loomingust. – Uudismaa, nr 1, lk 12–15; nr 2, lk 28–30.
- Kivi, Osvald; Loorand, Andres; Pill, Ave; Tosso, Vaike 1999.** Juhan Liiv (1864–1913). Bibliograafia. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich 2002.** Ladina-eesti sõnaraamat. Tallinn: Valgus.
- Koltsov, Aleksei 1885.** Gedichte. Leipzig: Philipp Reclam.
- Lepp, Konstantin 2000.** Mõni mälestus Juhan Liivist. – Juhan Liiv mälestustes. Koost Aarne Vinkel. Tartu: Ilmamaa.
- Lessing, Gotthold Ephraim 1965.** Laokoon ehk maalikunsti ja poeesia piiridest. – G. E. Lessing, Valitud teosed. Tlk Ain Kaalep, Agnes Kerge, Rudolf Kulpa, Arnold Tulik, Viktor Tomberg, Voldemar Metsamärt. Tallinn: Eesti Raamat, lk 327–449.
- Liiv, Jakob 1936.** Elu ja mälestusi. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1887.** Meie kirjanikud ja luuletajad. – Virulane 1. IX, nr 36, lk 1.
- Liiv, Juhan 1889.** A. Piirikivi laulud ja salmid. – Sakala Lisa, nr 1, lk 6–8; nr 2, lk 14–16.
- Liiv, Juhan 1921.** Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost Friedebert Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 1989.** Sinuga ja sinuta. Koost Aarne Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Liiv, Juhan 1996a.** Ööl on üheksa poega. Koost Aarne Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

- Liiv, Juhan 1996b.** Mu kallis Liisi. Koost Aarne Vinkel. Tartu: Ilmamaa.
- Liiv, Juhan 2013.** Lumi tuiskab, mina laulan. Valik luulet. Koost Jüri Talvet. Tallinn: Tänapäev.
- Liiv, Toomas 2006.** Teine Juhan Liiv. – Looming, nr 12, lk 1860–1870.
- Lukas, Liina 2006.** Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 20.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Lukas, Liina 2021.** Järelsõna. Goethe luule imeallikas. – Johann Wolfgang von Goethe, Nõmmeroosike. Goethe luule eesti keeles. Koost, toim Vahur Aabrams, L. Lukas, Susanna Rennik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 596–619.
- Muru, Toomas 1991.** Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele. – Vikerkaar, nr 1, lk 44–45, 48.
- Mäger, Mart 1984.** Ikka Liivist mõeldes: mõtleja Liiv. 120 aastat sünnist. – Sirp ja Vasar 4. V, lk 5.
- Olesk, Sirje 1988.** Moodsa luule algus Eestis: Ajakiri „Linda” 1903–1905. – Vikerkaar, nr 11, lk 54–57.
- Olesk, Sirje 1989.** Teorija i praktika v poëtičeskoj kul'ture Èstonii (1878–1917). Dissertacija na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk. Institut Jazyka i Literatuty AN ÈSSR [Сирье Олеск, Теория и практика в поэтической культуре Эстонии (1878–1917). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Институт языка и литературы АН ЭССР.]
- Põldmäe, Rudolf 1964.** Juhan Liiv mõningate kirjanduslike vaidluste keerises. – Looming, nr 4, lk 619–626.
- Runnel, Hando 1984.** Juhan Liivi lugu. – H. Runnel, Ei hõbedat, kulda. Tallinn: Eesti Raamat, lk 283–310.
- Salu, Herbert 1980.** Must lagi on meie toal. Lootusetus ja visioon J. Liivi luules. – H. Salu, Must lagi on meie toal. Esseid kirjandusest. Lund: [Wallin & Dalholm], lk 32–67.
- Schiller, Friedrich 1961.** Esseesid. Sari kirju. Tlk Ülo Torpats. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Schiller, Friedrich 2020.** Über naive und sentimentalische Dichtung. Stuttgart: Reclam.
- Taev, Karl; Verev, Velli (koost) 1984.** Eesti kirjanduskriitika 1875–1900. Kommenteeritud tekstivalimik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Talvet, Jüri 2011.** The universe of the mind of a poet: Juhan Liiv's philosophy and poetics. – Interlitteraria, kd 16, nr 1, lk 103–122. <https://doi.org/10.12697/IL.2011.16.1.7>
- Talvet, Jüri 2012.** Juhan Liivi luule. Monograafia. Tallinn: Tänapäev.
- Tuglas, Friedebert 1912.** Kirjanduslik stiil. Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloost. – Noor-Eesti IV. Tartu: Noor-Eesti, lk 23–100.
- Tuglas, Friedebert 1914.** Juhan Liiv. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 1921.** Seletused ja täiendused. – Juhan Liivi kogutud teoksed. 1. anne. Enesest ja teistest. Koost F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 89–100.
- Tuglas, Friedebert 1927.** Juhan Liiv. Elu ja looming. Tartu: Noor-Eesti.
- Tuglas, Friedebert 2000.** Mälestusi Juhan Liivist. – Juhan Liiv mälestustes. Koost Aarne Vinkel. Tartu: Ilmamaa, lk 93–106.
- Tuglas, Friedebert 2013.** Juhan Liiv. Elu ja looming. – F. Tuglas, Kogutud teosed 12. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Undusk, Jaan 1992.** Saksa-eesti kirjandussuhete tüpoloogია. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 583–594.

- Undusk, Jaan 2016.** Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu 118.) Tartu: Ilmamaa.
- Vinkel, Aarne 1951.** Juhan Liivi suhted vene kirjandusega. – Edasi 2. III, lk 2.
- Vinkel, Aarne 1954.** Juhan Liivi realism. Dissertatsioon filoloogiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu Riiklik Ülikool.
- Vinkel, Aarne 1964a.** Juhan Liiv ja tema aja kirjanduslik mõte. Kirjaniku 100. sünniaastapäeva puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 193–203.
- Vinkel, Aarne 1964b.** Juhan Liiv. (Eesti kirjamehi.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vinkel, Aarne 1986.** Juhan Liivi „Võeraste sõnade tarvitamise asjas”. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 41–42.
- Vinkel 1995** = Kirju Juhan Liivilt ja Juhan Liivist. Koostanud ja kommenteerinud Aarne Vinkel. – Looming, nr 11, lk 1512–1523.
- Vinkel, Aarne 1996.** Mõningaid seletusi. – Juhan Liiv, Ööl on üheksa poega. Koost A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 307–308.

Tanar Kirs (sünd 1986), MA, Tartu Ülikooli maailmakirjanduse eriala doktorant, Liivi Muuseumi teadur (Rupsi küla, Peipsiääre vald, 60223 Tartumaa), tanar.kirs@ut.ee

Juhan Liiv's conception of poetry in his essay *Ääremärkused (Marginalia)*

Keywords: Juhan Liiv, Estonian poetry, literary theory, aesthetics, poetics, Friedrich Schiller

I explored Juhan Liiv's understanding and definition of poetry. The starting point was above all his critical work, mainly his essay *Marginalia*, which he wrote towards the end of his life. I draw three main conclusions: (1) Liiv did not live in a cultural void. The material he read shows that despite his lack of formal education and his mental imbalances, he was able to delve deep into the German-language sphere of thinking, and doing so held significance for him. There is no reason to assume that his comprehension of poetry evolved in a cultural vacuum. (2) Liiv analyses poetry on the basis of a distinction between sentimental and naïve poetry, which originates from the famous essay *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1795) by Friedrich Schiller. That means Liiv himself positions his comprehension of poetry within the cultural space of German thinking. (3) Liiv constructs his comprehension of poetry in a strong correlation with music both in the aspects of conveying emotions and the use of language.

Tanar Kirs (b. 1986), MA, University of Tartu, PhD student in World Literature; Home Museum of Juhan Liiv, Researcher (Rupsi küla, Peipsiääre vald 60223 Tartumaa), tanar.kirs@ut.ee